

LUTHEROVO ROZLIŠOVANIE MEDZI FILOZOFOU A TEOLÓGIOU Z POHLADU LOGIKY A SÉMANTIKY

MAREK NEŠTINA, Inštitút kontextuálnej teológie, Evanjelická bohoslovecká fakulta UK,
Bratislava, SR

NEŠTINA, M.: Luther's Differentiating between Philosophy and Theology from Logical and Semantic Perspectives
FILOZOFIA 72, 2017, No. 6, pp. 463-474

The article deals with some of Luther's disputes from logical and semantic perspectives. It shows how Luther made use of some parts of medieval logic and semantics in order to elucidate the relationship between philosophy and theology. The author argues that Luther introduced the conception of „new language“ which offers a basis on which to differentiate between theology and philosophy. This difference between „old“ and „new“ language is a matter of a different significations of the terms used. From the exploration of the relationship between the two languages comes the conclusion: Luther's theologically differentiating between theology and philosophy corresponds with his differentiating between „new“ and „old“ language.

Keywords: Philosophy – Logic – M. Luther – Semantics – Scholastics – Signification – Theology

1. Úvod. Martin Luther sa bežne pokladá za zakladateľa úplne novej teologickej éry. Jeho *95 výpovedí*, ktoré boli podľa tradičného chápania 31. októbra 1517 pribité na bránu zámockého kostola vo Wittenbergu, reprezentovalo do istej miery ideový základ budúcej nemeckej reformácie, ktorá rozbila monolitickú štruktúru rímskokatolíckej cirkvi, a nepriamo tak podnietila vznik a formovanie podoby novovekej filozofie.¹ Z tohto pohľadu je na jednej strane zrejmé, že medzi Lutherovou „revolučnou“ teológiou a historickým vývojom filozofie na európskom kontinente existujú rôzne styčné body. Na druhej strane je však sporná otázka celkového zhodnotenia Lutherovho prínosu a významu pre filozofiu. Nasledujúca stat' však na túto spornú otázku neponúkne žiadnu konkrétnu odpoveď. Budem sa zaoberať iným problémom, ktorý s touto otázkou súvisí len nepriamo, konkrétne otázkou: *V akom kontexte možno vôbec uvažovať o Lutherových filozofických postojoch?*

Budem sa zaoberať vzťahom medzi filozofiou a teológiou u Luthera z pohľadu logiky a sémantiky.² Zameriam sa na malý súbor dišpút, ktoré viedol ku koncu svojho života,

¹ Ďakujem Oľge Navrátilovej, Ľubomírovi Batkovi a Marošovi Nicákovi za pripomienky k predchádzajúcim verziám state, ktoré mi umožnili uchopiť viaceré problémy a sprehľadniť text. Osobitne by som chcel poďakovať anonymnému recenzentovi, ktorého podnetné a trefné návrhy podstatným spôsobom ovplyvnili výslednú podobu predloženej state.

² Je potrebné uviesť, že môj pohľad nebude pohľadom historika filozofie. Nemám ani ambíciu podať výklad tejto témy v rámci stredovekej logiky a sémantiky. Moja perspektíva je perspektívou sys-

pričom si bližšie všimnem najmä jednu dišputu z oblasti kristológie, ktorá mi bude slúžiť ako príklad Lutherovho prístupu k jazyku a argumentácii.³ Cieľom je objasniť a obhájiť nasledovný predpoklad: Lutherovo teologické rozlišovanie medzi teológiou a filozofiou korešponduje s rozlišovaním medzi novým a starým jazykom. Luther používa koncepciu „nového jazyka“, aby na jej základe odlíšil teológiu od filozofie. Filozofia je pritom zviazaná so starým jazykom. Domnievam sa, že koncepcia nového jazyka sa najlepšie interpretuje v kontexte diskusií o niektorých logicko-sémantických otázkach, ktoré sa týkajú filozofie jazyka v neskorom stredoveku. Presnejšie, ukážem, ako súvisí Lutherovo použitie pojmu signifikácie s jeho vymedzením koncepcie nového jazyka. Budem argumentovať tým, že rozlišovanie medzi starým a novým jazykom sa odohráva na psychologicko-epistemologicko-kauzálnej úrovni signifikácie. Z tohto pohľadu vec a znak zostávajú rovnaké v starom i v novom jazyku. K zmene dochádza v psychologicko-epistemologicko-kauzálnej rovine stredovekej teórie znaku. Keď počujeme alebo prečítame nejaké slovo v rámci nového jazyka, pomyslíme si na určitú signifikovanú vec úplne inak, než myslíme na tú istú vec v rámci starého jazyka, keď to isté slovo počujeme alebo si ho prečítame.⁴

2. Stredoveká logika a sémantika; signifikácia a supozícia. Predstavenie primeranej podoby stredovekej logiky a sémantiky je azda jedným z najväčších problémov, akým

tematického filozofa, ktorý uplatňuje vo svojom výskume analytické metódy súčasnej filozofie prirodzeného jazyka.

³ Nebudem sa priamo venovať známej Lutherovej dišpute *Disputatio contra scholasticam theologiam* z roku 1517, v ktorej rieši problém postavenia logiky v teológii. Maroš Nicák uvádza, že *Disputatio contra scholasticam theologiam* bola napísaná 4. septembra 1517, čiže len pár týždňov pred zverejnením 97 výpovedí. Nicák na jej margo poznamenáva, že predstavovala vyhlásenie vojny celej neskorej scholastike (Biela, Batka, Nicák, 2016, 37-38). Luther v tejto dišpute v súvislosti s uplatnením logiky v teológii odmieta tvrdenie, že teológ, ktorý nie je logikom, je kacírskou obludou (téza č. 45), pričom samotný tento výrok odsúdi ako obludný a kacírsky. Svoju kritiku zhrnul do štyroch téz. Tvrdí, že vytváranie logiky viery (*logica fidei*) je márný pokus a takisto aj iné prostriedky súdobej logiky, ako sú *suppositio mediata* a *extra terminum et numerum*, sú vytvorené zbytočne (téza č. 46); sylogistická forma nie je platná, keď sa použije v prípade Božích záležitostí (téza č. 47); to však neznamená, že sylogistická forma je v rozpore s trojičnými článkami viery (téza č. 48); ak by sa sylogistická forma dala uplatniť v súvislosti s Božími záležitosťami, tak by trojičné články viery boli predmetom poznania a nemohli by byť predmetom viery (téza, č. 49). A napokon, v nadväznosti na to zavrhuje Luther uplatnenie Aristotelovej filozofie v teológii (téza č. 50) (WA1.224-228); (podrobnejší komentár k týmto tézám pozri napr. in: (Dieter 2001, 378-430; Hanke 2015, 63-67)). Zdá sa teda, že Lutherov vzťah k logike bol len odmietavý a negatívny. Na nasledujúcich stránkach sa preto pokúsím ukázať, že svoju kritiku scholastickej logiky, filozofie a teológie formuloval pomocou niektorých koncepcií stredovekej logickej sémantiky. Presnejšie, poukážem na to, že svoju argumentáciu viedol z hľadiska koncepcií signifikácie, ktoré sa objavovali v stredovekých logicko-sémantických polemikách. Luther sa však v dišpute *Disputatio contra scholasticam theologiam* priamo nezaobrá problémom nového jazyka. Túto problematiku rieši Luther v dišputách z neskoršieho obdobia, napríklad v dišpute *Disputatio de divinitate et humanitate Christi* z 28. februára 1540 a v dišpute *Verbum caro factum est* z roku 1539.

⁴ V predloženej štúdiu sa nevenujem vymedzenia hraníc medzi logickou sémantikou a pragmatikou (či epistemológiou) jazyka. Bližšie k tejto téme pozri niektoré práce slovenského logika Mariána Zouhara, napr. (Zouhar 2010).

čelíme v súvislosti s naším skúmaním. Na úvod možno trochu zjednodušiť, že charakteristickým znakom neskoršej stredovekej filozofie a vedy je pozoruhodná jednota, aká panovala v rôznych oblastiach výskumu, pokiaľ ide o používanú metodológiu. Presnejšie, na rozdiel od súčasnej vedy, ktorá je charakterizovaná skôr vysokým stupňom špecializácie a pluralitou používaných metodológií než jej jednotou, v neskorom stredoveku predstavovala logika základný metodologický nástroj, uplatňovaný naprieč rôznymi vednými odbormi.⁵ Rovnako platí, že moderná logika a stredoveká logika sa výrazne odlišujú v mnohých iných dôležitých aspektoch (bližšie pozri Dutilh Novaes 2007, 1-5). Napriek týmto a mnohým ďalším výhradám budem vychádzať z predpokladu, že v prístupe k niektorým problémom existuje medzi neskorými stredovekými koncepciami logiky a modernými koncepciami logiky určitá podobnosť.⁶

Načrtnem dve základné vlastnosti termínov, ktoré boli diskutované v stredovekých logicko-sémantických polemikách, a to signifikáciu a supozíciu.⁷ Nejde mi však vonkoncom o vyčerpávajúci opis, ale len o stručný náčrt niektorých relevantných rozdielov a podobností vo vzťahu k súčasným koncepciám filozofie jazyka. Bežne je totiž zvykom, že pojem signifikácie a pojem supozície spájame s našimi súčasnými teóriami významu, resp. s teóriami referencie. To má určite svoje opodstatnenie. Nazdávam sa, že najmä pre pedagogické ciele je takýto výklad oboch pojmov nevyhnutný. Lenže, ako sa hovorí, diabol sa skrýva v detailoch. Možno si teda položiť otázku: O akú konkrétnu podobu teórie významu alebo teórie referencie vlastne ide?

Hneď na úvod poznamenávam, že pri odpovedi na túto otázku budem vychádzať z výkladu Paula Vincenta Spadeho a Cataríny Dutilh Novaes. Hlavný dôraz budem klásť na pojem signifikácie, pričom pojmu supozície sa budem venovať len okrajovo. Mám na to tri dôvody: a) interpretáciu pojmu supozície som prevzal z práce (Dutilh Novaes 2007); b) pojem supozície mi slúži na to, aby som bližšie charakterizoval pojem signifikácie; c) v ďalšom výklade Lutherových téz s pojmom supozície nepracujem.⁸

Začnem teda s pojmom signifikácie. Na prvú ťažkosť narazíme, len čo chceme tento pojem porovnať s našimi teóriami významu. Nie je totiž vhodné, aby sme, ako odporúča Paul Vincent Spade (Spade 2002, 61), prekladali latinské sloveso „significare“ a jemu zodpovedajúce podstatné meno „significatio“ prostredníctvom výrazov „znamenat“ (to mean),

⁵ Ak vôbec existuje niečo, čo možno pokladať v súčasnej vede za základný metodologický nástroj, tak je to matematika (Dutilh Novaes 2007, 1).

⁶ Český a slovenský čitateľ si môže nájsť podrobný výklad logicko-sémantických otázok v stredoveku v prácach (Hanke 2010; Sousedík 2007); niektoré čiastkové otázky, ktoré sú predmetom tejto a nasledujúcej kapitoly pozri napr. in: (Hanke 2015; Chabada, 2012; Nemeč 2011; Novák, Dvořák 2011; Sousedík 2008, 2012). V tejto a nasledujúcej kapitole vychádzam najmä z názorov na stredovekú sémantiku a jej vzťah k súčasným logicko-sémantickým koncepciám, ktoré možno nájsť v prácach (Dutilh Novaes 2007; Reed 2015; Spade 2002).

⁷ Okrem týchto existujú ďalšie vlastnosti termínov (bližšie pozri Reed 2015).

⁸ Tým nechcem povedať, že pojem supozície nie je dôležitý, a to nielen v stredovekých debatách, ale aj pri výklade Lutherových dišpút. Naopak, je to jeden z kľúčových pojmov. Ide však o pomerne komplikovanú tému a z rozsahových dôvodov sa jej na stránkach tejto štúdie nemôžem venovať. Bližšie pozri napr. in: (Dutilh Novaes 2007; Hanke 2010, 2015).

resp. „význam“ (meaning). Dôvodom je podľa neho to, že tieto výrazy sú úzko spojené so sémantickými koncepciami, ktoré zastávajú filozofi prirodzeného jazyka (J. Austin, neskorý L. Wittgenstein a ďalší) alebo logici, ktorí sa venujú formálnej sémantike (G. Frege, R. Montague, R. Carnap a ďalší). Táto skutočnosť spôsobuje mnohé nejasnosti. Nielenže existuje celý rad takýchto vzájomne konkurenčných moderných teórií významu, ale navyše ani jedna z nich primerane nevystihuje to, čo pod výrazom „significatio“ rozumeli stredovekí autori. Spade však ďalej podotýka, že v stredoveku existovala ohľadom psychologicko-epistemologického kritéria signifikácie všeobecná zhoda (Spade 2002, 139):

$x =_{df}$ stanoviť porozumenie o x .

Súčasne však panovala nezhoda v otázke, čo bezprostredne signifikujú vyslovené slová. Ide o korešpondujúci pojem, alebo o nejaký externý objekt?

V literatúre sa štandardne v tejto súvislosti uvádza vymedzenie signifikácie od Jana Buridana, v ktorom sa nachádza spomenuté definičné kritérium. Podľa Buridana výraz „signifikovať“ znamená to isté ako „stanovovať porozumenie“ (*constituere intellectum*) nejakej veci. O určitom termíne možno povedať, že signifikuje len vtedy, keď v nás vzbudzuje porozumenie veci (pozri napríklad Sousedík 2012, 121; Spade 2002, 61). Porozumenie (*intellectus*) v tomto kontexte neimplikuje nevyhnutne nijaký druh teoretického poznania; porozumieť x vo význame, ktorý je tu relevantný, jednoducho znamená, že máme v mysli daný pojem (Spade 2002, 61).

Skrátka, termín môže signifikovať len vtedy, ak signifikácia prebieha v niečej mysli. Vlastnosť signifikácie je zároveň taká vlastnosť termínu, ktorú má termín pred svojím konkrétnym použitím vo výpovediach. Signifikácia teda nezávisí od kontextu použitia termínu (Reed 2015).⁹

Obrátíme teraz pozornosť na pojem supozície. Zdá sa, že podobná komplikácia ako v prípade pojmu signifikácie sa objavuje aj v prípade pojmu supozície. Štandardne sa totiž uvádza, že ide o pojem, ktorý má blízko k nášmu pojmu referencie. Presnejšie, je zrejme, že spravidla nikto nebude tvrdiť, že pojem supozície možno pokladať za synonymum nášho pojmu referencie (pozri napr. Sousedík 2012, 121). Bežnejší je však výklad, podľa ktorého stredoveké teórie supozície sú niečím, čo možno interpretovať v rámci našich súčasných debát o referencii vlastného mena. Na túto skutočnosť upozornila v nedávnej dobe napríklad Catarina Dutilh Novaes vo svojej monografii *Formalizing Medieval Logical Theories*. Zároveň Dutilh Novaes neodporúča, aby sme teórie supozície porovnávali s modernými teóriami referencie.¹⁰ Nazdáva sa, že z pohľadu súčasných logicko-séman-

⁹„Podobne jako v ostatních teoriích i u Buridana je signifikace pojímána jako nekontextuální a bezčasová vlastnost: výraz si zachovává svou signifikaci ve všech propozičních kontextech (a patrně jej má i mimo propoziční kontext vůbec) a např. termín „homo“ sekundárně signifikuje všechno to, co je vůbec uchopitelné pojmem člověka. Tudiž protože reprezentace je možná bez ohledu na aktuální existenci reprezentovaného, daný termín signifikuje nejen všechny aktuálně existující lidi, ale rovněž všechny lidi minulé, budoucí a možné“ (Hanke, 2010, 74).

¹⁰ Podrobnosti o dvoch základných teóriách referencie, o ktorých hovorí Dutilh Novaes (Dutilh

tických koncepcií ide skôr o určitý typ teórie významu, presnejšie o určitú podobu procedurálnej sémantiky (Dutilh Novaes 2007, 5).¹¹ Supozíciu vykladá ako určitý hermeneutický nástroj, ktorý vďaka komplikovanému a sofistikovanému deleniu jednotlivých druhov umožňuje poslucháčovi na základe kontextu vety a signifikácie termínu prísť na to, o čom hovorí hovorca.¹²

Otázky, ktoré si kladie Dutilh Novaes v súvislosti s teóriou supozície a rôznymi podobami teórií referencie ponechám v tejto práci nerozhodnuté, všimnem si ďalej už len pojem signifikácie a poukážem na psychologicko-epistemologicko-kauzálnu vlastnosť signifikácie, ktorá bude v našom výklade Lutherovej koncepcie nového jazyka kľúčová.

3. Psychologicko-epistemologicko-kauzálna vlastnosť signifikácie. Budem sa teraz bližšie venovať kľúčovej vlastnosti signifikácie, konkrétne jej psychologicko-epistemologicko-kauzálnemu aspektu. Vychádzam z predpokladu, že signifikácia je určitý vzťah reprezentovania (*repraesentare*),¹³ v ktorom nejde primárne o reláciu medzi znakom a vecou (tá je sekundárna), ale o reláciu medzi znakom a porozumením. Relácia medzi znakom a vecou je možnou súčasťou signifikácie, netvorí však jej nevyhnutnú zložku. To, čo pri signifikácii musí nastať nevyhnutne, je „porozumenie“, ktoré je stanovené prostredníctvom znaku.¹⁴

Pokúsim sa túto problematiku trochu osvetliť na základe výkladu dvoch historických zdrojov, ktoré mali vplyv na stredoveké predstavy o signifikácii, a na základe náčrtu vy-

Novaes 2007, 12-17) pozri tiež v Zouharovej práci (Zouhar 2004). Ide o kauzálnu teóriu referencie (Dutilh Novaes 2007, 13-14; Zouhar 2004, 91-138) – predstaviteľmi tejto teórie sú Saul Kripke, Keith Donnellan, Hilary Putnam (Dutilh Novaes 2007, 13-14; Zouhar 2004, 91) – a o deskriptívnu teóriu referencie vlastných mien; predstaviteľmi tejto teórie sú B. Russell, G. Frege, a J. Searle (Zouhar 2004, 140). Dutilh Novaes nehovorí priamo o deskriptívnej teórii referencie, ale o deskriptívnom aspekte niektorých teórií referencie – B. Russella, G. Fregeho, R. Carnapa a A. Churcha (Dutilh Novaes 2007, 12-13). V nasledujúcej časti poukážem na to, že Dutilh Novaes spája teórie referencie skôr s diskusiami o signifikácii.

¹¹ Dutilh Novaes (Dutilh Novaes 2007, 30) zaraďuje teórie supozície do teórie významu na základe nasledujúcej Quinovej charakteristiky rozdielu medzi teóriami významu a teóriami referencie: „Ak si správne všimneme rozdiel medzi významom a referenciou, problémy toho, čomu sa voľne hovorí sémantika, môžeme rozdeliť na dve celkom odlišné oblasti, ktoré si vôbec nezasluhujú spoločné pomenovanie. Nazvime ich *teória významu* a *teória referencie*. Vhodným menom pre teóriu významu by bola „sémantika“ – pravda, keby niektoré z najlepších výsledkov tzv. sémantiky, konkrétne Tarského práca, nepatrili do teórie referencie. Hlavné pojmy teórie významu, okrem samotného pojmu významu, sú *synonymia* (alebo totožnosť významov), *zmysluplnosť* (alebo mať význam), *analytickosť* (alebo pravdivosť na základe významu) a ešte *vyplývanie* alebo analytickosť implikácie. Medzi základné pojmy teórie referencie patrí *pomenovanie*, *pravda*, *denotácia* (alebo byť pravdivý), *extenzia* a pojem *hodnôt* premenných“ (Quine 2005, 168).

¹² Ďakujem anonymnému recenzentovi, ktorý ma upozornil na túto skutočnosť. Formuláciu poslednej vety som prevzal z jeho pripomienok.

¹³ Spade ponúka aj nasledovný príklad neskorej stredovekej definície signifikácie: Signifikovať znamená reprezentovať a) niečo alebo b) nejakú vec alebo c) nejakým spôsobom kognitívnu silu (cognitive power) (Spade 2002, 64).

¹⁴ Ďakujem anonymnému recenzentovi, že ma upozornil na túto skutočnosť.

svetlenia pojmu signifikácie, ktoré ponúkla Catarina Dutilh Novaes. Štandardne sa uvádzajú nasledujúce dva hlavné historické zdroje. Prvý sa nachádza v Augustínovom spise *De doctrina Christiana*: „Znak je totiž vec, ktorá popri dojme, akým na naše zmysly účinkuje, spôsobuje, že pomocou nej vstupuje do našej mysli čosi iné, ako je to v nasledovnom prípade: Keď zazrieme stopu, usúdime, že zviera, ktorému táto stopa patrí, prešlo okolo. Keď zbadáme dym, spoznáme, že sa pod ním nachádza oheň. Keď počujeme hlas živého človeka, myslíme na pocity v jeho mysli. V okamihu, keď zaznie poľnica, vojaci poznajú, že majú vyraziť vpred, prípadne ustúpiť alebo robiť čokoľvek iné, podľa toho, čo si stav boja vyžaduje“ (Augustinus 2004, 57).

Podľa Augustínovho názoru je znakom to, čo ukazuje samo seba zmyslom, a súčasne to, čo myslí ukazuje niečo odlišné od seba. Je však zrejmé, že takýto pojem signifikácie, ktorý používa Augustín, je príliš široký. Neobmedzuje sa totiž iba na jazyk. Akýkoľvek druh mentálnej predstavy možno vykladať ako vzťah signifikácie. Vidíme jednu vec, pomyslíme na niečo iné. Spade konštatuje, že takýto široký pojem signifikácie nemôže byť úspešne uplatnený v logicko-sémantickej teórii (Spade 2002, 62).¹⁵

Druhý zdroj náuky o znaku možno nájsť v Boëthiovom preklade Aristotelovho spisu *O vyjadrovaní (Peri Hermeneias)*. V tomto preklade (3, 16b19-21) je prvýkrát použitý termín *significatio* spolu s termínom *constituere intellectum (stanoviť porozumenie)*.¹⁶ Na základe tohto prekladu sa rozvíjala stredoveká teória znaku, podľa ktorej sa vlastnosť signifikácie spája so „stanovením porozumenia“ nejakej veci v niečej mysli.

Po tomto krátkom historickom náčrte pôvodu pojmu signifikácie obrátim svoju pozornosť na výklad Catariny Dutilh Novaes. Na základe jej interpretácie pojmu signifikácie a jeho porovnania so súčasnými logicko-sémantickými prístupmi spresním, v rámci ktorej logicko-sémantickej koncepcie budem pojem signifikácie používať.

Dutilh Novaes podotýka, že v neskorom stredoveku autori riešili v rámci koncepcie signifikácie nasledujúce dve otázky: Je sémantický vzťah medzi slovami a tým, čo slová zastupujú, niečím sprostredkovaný, alebo má priamu povahu? O aký druh vzťahu ide medzi znakom a tým, čo označuje?

Dutilh Novaes (Dutilh Novaes, 2007, 19) vo svojej odpovedi načrtáva stredoveké teórie znaku, pričom odkazuje na kolektívnu monografiu *On the Medieval Theory of Signs* (Eco – Marmo 1989), v ktorej sa uvádza, že a) slová sú znakmi rovnako, ako sú nimi prirodzené znaky; b) slová sú veľmi špeciálnym druhom znakov, a síce hlasmi (*voces*). Teórie, ktoré sa zameriavajú na prvý pohľad, zdôrazňujú semiotickú reláciu medzi znakom a označovanou vecou. Konkrétne, kladú dôraz na vzťah medzi slovami a tým, čo signifikujú, pričom často trvajú na kauzálnej prirodzenosti tohto vzťahu: symbol je schopný signifikovať nejakú vec, pretože táto vec je jeho príčinou – tak, ako oheň signifikuje dym, pretože oheň je príčinou dymu. Teórie, ktoré sú bližšie aristotelovsko-boethiovskej pozícii zdôrazňujú mentálne a psychologické procesy, na základe ktorých slová signifikujú veci,

¹⁵ Spade ďalej poukazuje na Ockhamovo riešenie tohto problému spolu s jeho dvoma vymedzeniami signifikácie (pozri Spade 2002, 62-63).

¹⁶ Odlišnosti porovnaj s gréckym textom in: (Aristoteles 2014)).

a intencionalitu, ktorá je obsiahnutá v aktoch hovorenia o niečom pomocou určitých slov (Dutilh Novaes 2007, 19).

Už som uviedol, že v stredoveku existovala definičná zhoda ohľadom psychologicko-epistemologického kritéria signifikácie, ale nezhody panovali v odpovedi na otázku, čo vyslovené slová bezprostredne signifikujú (Spade, 2002, 139). Stredovekí filozofi – logici sa nezhodli vo veci prirodzenosti entít, ktoré sa nachádzali vo vzťahu signifikácie. Dutilh Novaes v tejto súvislosti hovorí, že aristotelovsko-boethiovska tradícia trvá na tom, že slová primárne signifikujú pojmy. Len vtedy, keď určité veci majú vzťah k určitým pojmom, možno o slovách povedať, že sú v relácii s týmito vecami. Táto koncepcia signifikácie závisí od sprostredkujúcich (abstraktných) entít. Z tohto pohľadu možno uvažovať o určitej podobnosti s niektorými názormi G. Fregeho v článku *O zmysle a denotáte*. Dutilh Novaes uvádza, že táto tradícia bola dominantná do 13. storočia, presnejšie až do doby, keď sa objavila práca *De signis* od Rogera Bacona. Bacon vo svojom uvažovaní vychádzal z pohľadu na signifikáciu znaku, ktorý kladie dôraz na augustínovsku predstavu kauzálnej prirodzenosti vzťahu signifikácie. Znak signifikuje nejakú vec, pretože táto vec je jeho príčinou – tak, ako oheň signifikuje dym, pretože oheň je príčinou dymu. Bacon včlenil túto predstavu kauzálneho spojenia do svojich sémantických názorov. Konkrétne, trval na tom, že slová majú priamy vzťah k veciam – t. j. signifikácia je podľa neho reláciou medzi slovami a vecami bez sprostredkovania prostredníctvom nejakej abstraktnej, resp. mentálnej entity. Bacon je preto niekedy pokladaný za predchodcu teórie priamej referencie.

Napriek tomu, že názory Rogera Bacona mali trvalý vplyv na filozofické uvažovanie, a to najmä v Oxforde, pričom napríklad William Ockham začlenil niektoré Baconove názory do svojho uvažovania,¹⁷ naďalej prevažoval tradičný názor, podľa ktorého relácia medzi slovami a vecami je sprostredkovaná (prostredníctvom pojmu alebo univerzálií či niečoho podobného).

Preto podľa Dutilh Novaes stredoveké diskusie o pojme signifikácie sa niektorými aspektmi podobajú diskusiám o referencii v 20. storočí (Dutilh Novaes 2007, 20). Budem v nasledujúcej argumentácii k tejto skutočnosti prihliadať, pričom, ako som už spomenul v predchádzajúcej časti, v ďalšom texte si nebudem priamo všímať pojem supozície.

4. *Disputatio de divinitate et humanitate Christi (1540)*. V tejto časti si všimnem časť dišputy z 28. februára 1540, ktorá nesie názov *Disputatio de divinitate et humanitate Christi*.¹⁸ Mojm cieľom je ukázať kľúčovú úlohu psychologicko-epistemologicko-kauzálnej

¹⁷ Podľa Ockhama vyslovené slová sa používajú na signifikovanie práve tých vecí, ktoré sú signifikované prostredníctvom pojmov v myslí. Presnejšie, pojmy primárne a prirodzene signifikujú veci, pričom vyslovené slová signifikujú tieto veci sekundárne (Ockham 1998, 50).

¹⁸ Pri citovaní *Disputatio de divinitate et humanitate Christi* používam spravidla slovenský nepublikovaný preklad, na ktorom sa podieľali Ľubomír Batka, Michal Devečka a Maroš Nicák: *Teologická dišputa, o tom, že v Kristovi božská a ľudská prirodzenosť takým spôsobom sú spojené, že Kristus je len jedna osoba, ako aj ozdieľaní oboch osobitých vlastností prirodzenosti*. Komentár k tejto dišpute v kontexte nového jazyka pozri napr. (White 1989, 1994). Blížšie o vzťahu jazyka, filozofie a logiky

roviny signifikácie pri vymedzení Lutherovej koncepcie nového jazyka. Luther v tejto dišpute vystupoval ako respondent, pričom výber témy bol reakciou na účinkovanie Kaspara Schwenckfelda. Ten zdôrazňoval, že oslávené ľudstvo Krista nebolo stvorené. Schwenckfeld bol preto vyhnaný aj z Ulmu a zakúšal rôzne iné ťažkosti. Luther si myslel, že toto „kacírstvo“ bolo dosť dôležité na to, aby mu venoval samostatnú štvrtoročnú dišputu (White 1989, 189). Tézy dišputy sa sústreďujú na učenie o dvoch prirodzenostiach v Kristovi a na problémy, ktoré z toho učenia vyplývajú. Dôraz kladie najmä na správne použitie termínov v kontexte použitia jazyka v náboženskej oblasti a na kľúčovú úlohu pojmu *communicatio idiomatum* (zdieľanie vlastnosti).¹⁹ V tejto súvislosti hovorí o novom jazyku.

Lutherova kompozícia prvých dvadsiatich štyroch téz je nasledovná: V prvej téze yjadruje ortodoxnú kristologickú pozíciu, podľa ktorej je pravá všeobecná kresťanská viera, hlásajúca, že Ježiš Kristus je pravý Boh a pravý človek. V druhej téze tvrdí, že pojem *communicatio idiomatum* môžeme odvodiť z prvej tézy, a tretia téza uvádza vysvetlenie pojmu *communicatio idiomatum*. Napokon štvrtá téza ukazuje príklady uplatnenia tohto pojmu.²⁰ Luther rozvíja v ďalších výpovediach – až po tézu č. 24 – charakteristiku nového jazyka. Tézy č. 5 – 9 sa týkajú jazykových záležitostí, ktoré vysvetľujú *communicatio idiomatum*, tézy č. 10 – 14 uvádzajú sériu príkladov nezrovnalostí v Biblii alebo u cirkevných otcov. Na základe toho zavádza rozdiel medzi jazykovými, resp. logickými pravidlami na jednej strane a výnimkami z týchto pravidiel na strane druhej (tézy č. 15 – 19).²¹

V nadväznosti na tieto časti uvádza skupinu téz, ktoré sa týkajú nového jazyka:

Téza č. 20: Predsa len je isté, že všetky slová, ktoré sa vzťahujú na Krista (*in Christo*), dostávajú novú signifikáciu (*novam significationem*), hoci signifikovaná vec je taká istá (*eadem re significata*).

Téza č. 21: Pretože „stvorené“ na základe použitia v starom jazyku signifikuje vec od Božstva oddelenú nekonečným spôsobom.

k Lutherovej teológii pozri tiež napr. (Bielfeldt 2011; Dieter 2001,2014).

¹⁹ *Communicatio idiomatum* (zdieľanie vlastnosti) možno vymedziť ako vzájomné zdieľanie vlastností jednej prirodzenosti Kristovej druhou prirodzenosťou (Lohse 2003, 224). V texte ďalej používam latinský výraz *communicatio idiomatum*, nie jeho prípadný slovenský preklad „zdieľanie vlastností“. V teológii totiž ide o odborný výraz. Týmto pojmom, ako ho nachádzame u Luthera, sa v kontexte našej témy zaoberá nórsky teológ Joar Haga (bližšie pozri Haga 2012, 64-89).

²⁰ „1. To je pravá všeobecná kresťanská viera, keď veríme a vyznávame, že náš Pán Ježiš Kristus je pravý Boh a pravý človek. 2. Z tejto pravdy o dvojitej substancii (bytí, prirodzenosti) a jednej osoby v Kristovi nasleduje takzvané zdieľanie a spoločenstvo vlastností (t. j. osobitých vlastností, ktoré patria každej prirodzenosti). 3. Na základe toho môžeme povedať, že to, čo je vlastné človeku, môžeme celkom správne vypovedať o Bohu, a že to, čo je vlastné Bohu, možno vypovedať o človeku“ (WA 39 II, 93:3-7).

²¹ „17. Preto sa musíme v tejto záležitosti vyvarovať akéhokoľvek odvodzovania, pripodobňovania, logického argumentovania a príkladov. 18. A tak ani v gramatike sa určité cudzie a nepravidelné slová nedajú nijako odvodiť, pripodobniť, logicky zdôvodniť ani prirovnať k príkladu“ (WA 39, II, 105, 10-29).

Téza č. 22: Použitie nového jazyka signifikuje vec nerozlučne zjednotenú s Božstvom v jednej osobe nevysloviteľným spôsobom (*ineffabilibus modis*).

Téza č. 23: Preto slová „človek“, „ľudstvo“, „trpel“ a všetko to, čo sa hovorí o Kristovi, sú nevyhnutné nové slová.

Téza č. 24: Nie preto, že signifikujú nové alebo odlišné veci, ale preto, že signifikujú novým a iným spôsobom, takže sme potom náchylní nazvať to tiež novou vecou (WA 39, II, 10, 35).²²

Keď si zrekapitulujeme, čo Luther v uvedených tézach hovorí, pôjde o nasledovné tvrdenia: V téze č. 20 vyjadruje názor, že všetky slová, ktoré sa týkajú Krista dostávajú novú signifikáciu, pričom signifikovaná vec sa nemení. V téze č. 21 Luther uvádza, že „stvorenie“ v rámci starého jazykového použitia signifikuje vec, ktorá je oddelená od Boha. V téze č. 22 sa píše, že v novom jazyku „stvorenie“ signifikuje vec ako neoddelenu od Boha. Napokon v téze č. 24 sa konštatuje, že tieto slová starého a nového jazyka sa nelíšia v tom, že by signifikovali nové alebo iné veci, ale v tom, že signifikujú novým a iným spôsobom.

Môj výklad uvedených téz je nasledovný: Hoci sa signifikovaná vec nemení, dochádza k zmene v tom, ako slová signifikujú niečo v intelektu. Je preto zrejmé, že musíme zohľadniť najmä psychologicko-epistemologickú stránku signifikácie. Ako som uviedol vyššie, signifikácia je určitý vzťah reprezentovania (*repraesentare*), v ktorom nejde primárne o reláciu medzi znakom a vecou (tá je sekundárna), ale o reláciu medzi znakom a porozumením. Relácia medzi znakom a vecou je možnou súčasťou signifikácie, netvorí však jeho nevyhnutnú zložku. To, čo pri signifikácii musí nastať nevyhnutne, je „porozumenie“, ktoré je stanovené prostredníctvom znaku. A práve zmenu „porozumenia“ chápem ako kľúčovú pri výklade predložených Lutherových téz. Takže rozlišovanie medzi „starým“ a „novým“ jazykom sa odohráva na psychologicko-epistemologickej úrovni, resp. v rovine pojmov. Vec a znak zostávajú také isté v starom a v novom jazyku. Mení sa len psychologicko-epistemologicko-kauzálna rovina, pretože v rámci nového jazyka pomyslíme na danú vec inak, keď slovo počujeme alebo prečítame.²³

Konkrétne, v prípade starej a novej reči signifikujú výrazy „stvorenie“, „človek“ a „trpel“ rovnaké veci. Dochádza však k zmene v epistemologicko-psychologickej rovine signifikácie, a preto výrazom, ktoré sa vzťahujú na Krista, treba rozumieť novým a iným spôsobom. Ak počujeme slovo „človek“, tak za predpokladu, že toto slovo poznáme, v myšli sa nám vybaví človek bez toho, aby sme súčasne mysleli na jeho spojenie s Bohom, pretože toto spojenie nie je v kontexte starého jazyka podstatné. No ak počujeme toto slovo v súvislosti s Kristom, tak slovo „človek“ nám signifikuje tú istú vec (t. j. človeka, či už ako všeobecninu, alebo ako súbor všetkých ľudí), ale inak, a to v spojení s Bohom. Takže znak sa na základe iného spôsobu signifikácie nemení, len my máme

²² (Preklad autor). Ďakujem recenzentovi, že ma upozornil na nezrovnalosti v pôvodnom preklade.

²³ Ďakujem anonymnému recenzentovi, že ma upozornil na túto skutočnosť.

tendenciu hovoriť, že ide o nový a iný znak, a to práve na základe tohto nového spôsobu signifikovania.

Na základe týchto úvah sa domnievam, že rozlišovanie medzi starým a novým jazykom možno v rámci Lutherovho teologického uvažovania uplatniť aj na rozlišovanie medzi filozofiou a teológiou.

Ak hovoríme o „človeku“ v rámci filozofického diskurzu, tak toto slovo signifikuje človeka (nech už je to všeobecnina, alebo súbor všetkých reálne existujúcich ľudí) ako oddeleného od Boha. Lenže toto konštatovanie platí vo filozofickom diskurze aj v súvislosti s Kristom. Aby bol teologický diskurz teda vôbec možný, musí v jeho rámci slovo „človek“ vo vzťahu ku Kristovi signifikovať tú istú vec (t. j. človeka, či už ako všeobecninu, alebo ako súbor všetkých ľudí), ale inak, konkrétne v spojení s Bohom. Z tohto dôvodu tiež existujú z Lutherovho pohľadu rôzne oblasti pravdy, pričom propozícia, ktorá je pravdivá v jednej oblasti, nemusí nevyhnutne dávať zmysel v inej oblasti (WA 39, 2.5,13-36). Napríklad výrok „Slovo sa stalo telom“ je pravdivý v teológii, ale je nepravdivý vo filozofii. To isté platí, ale obrátene, aj v súvislosti s výrokom „Kristus je stvorenie“, ktorý je pravdivý vo filozofii, ale je nepravdivý v teológii.²⁴

Na základe toho urobíme podľa Luthera lepšie, ak ponecháme logiku a filozofiu v ich vlastných sférach a necháme hovoriť „nový jazyk“ (WA 39 II, 5:35). V opačnom prípade by sme dávali nové víno do starých nádob. Inkarnácia môže byť pochopená len cez nový jazyk, prostredníctvom vášne viery, nie prostredníctvom chápania filozofie (WA 39 II, 5: 39).

5. Záver. Domnievam sa, že z formálneho hľadiska toto rozlišovanie medzi filozofiou a teológiou u Luthera korešponduje s rozlišovaním medzi starým a novým jazykom.

²⁴ Luther tento problém načrtáva v dišpute *Verbum caro factum est* z roku 1539. Zvažuje v nej nasledujúci argument: Každý človek je stvorenie; Kristus je človek; a teda Kristus je stvorenie. „Omnis homo est creatura. Christus est homo. Ergo Christus est creatura“ (WA 39, II, 10, 4-5). Je zrejme, že ide o platný argument s premisami, ktoré pokladáme za pravdivé. Zároveň je záver podľa kresťanského učenia nepravdivý. Potom musíme pripustiť, že aspoň jedna z premís je nevyhnutne nepravdivá. Lenže ak nechceme spochybniť pravdivosť ani jedného z kľúčových tvrdení, ktoré sa tu objavujú ako premisy, tak argument musí mať iný nedostatok. Stojíme pred nasledovným problémom: Zatiaľ čo záver tohto platného argumentu je vo filozofii pravdivý, ten istý záver je v teológii nepravdivý. Luther odmieta názor, že výraz *homo* je použitý v tomto argumente nejednoznačne (*equivocal*), ktorý zastávajú podľa jeho mienky teológovia z Paríža. Konkrétne, nemali by sme sa dať ľahšou cestou – ako napríklad John Mair – a povedať, že sylogizmus je neplatný, pretože výraz *homo* je v ňom použitý nejednoznačne. Naopak Luther trval na tom, že tento výraz má rovnakú signifikáciu vo vyššej (*major*) i nižšej (*minor*) premise. Trvá na tom, že v sylogistickom úsudku nemôžeme použiť nejednoznačné výrazy. Výraz *homo* v sylogizme v súvislosti s Kristom signifikuje len v rámci filozofického kontextu. V teologickom kontexte sa sylogizmus vôbec nedá uplatniť. Luther oddeľuje dôsledne filozofiu od teológie. Filozofia je ohraničená prostredníctvom logických pravidiel – Luther hovorí o sylogistických pravidlách –, ktoré sú kľúčové v rámci filozofického uvažovania, ale nedajú sa uplatniť v teológii. Komentár k tejto dišpute v kontexte vzťahu filozofie a teológie pozri napr. in: (Haga 2012, 64-69; White 1994, 124-180, 325-328).

A z formálneho hľadiska sa toto rozlišovanie v rámci neskorej stredovekej koncepcie pojmov primárne odohráva na psychologicko-epistemologickej úrovni. Inými slovami, netýka sa priamo znakov alebo signifikovaných vecí. Luther podľa môjho názoru radikálne oddelil filozofiu od teológie, pričom toto oddelenie nemá historicko-empirickú povahu, ale tkvie v radikálnej konceptuálnej odlišnosti medzi starým a novým jazykom, medzi filozofiou a teológiou. Inými slovami, z Lutherovho hľadiska nie je v princípe možný nijaký druh filozofie, ktorú by sme mohli pokladať za kresťanskú. Lutherovým cieľom nebolo reformovať filozofiu, aby mohla lepšie slúžiť teológii alebo aby mohla byť súčasťou teologických úvah. Jeho cieľom bolo „oslobodiť“ teológiu zo zovretia filozofie a jej metodologického nástroja – logiky.²⁵ Lenže paradoxne v rámci svojej kritiky odlišných pozícií často používal nástroje stredovekej sémantiky a logiky. Všeobecne povedané, svoje učenie bránil proti kritike a bojoval aj proti nepriateľským učeniám pomocou argumentácie, ktorá bola založená na logicko-sémantických koncepciách neskorého stredoveku. Pokúsili sme sa ukázať túto skutočnosť na základe Lutherovho použitia pojmu signifikácie v súvislosti s jeho vymedzením koncepcie nového jazyka.

Literatúra

- ARISTITELES (1959): *O vyjadřování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- ARISTOTELES (2014): *De Interpretatione (Peri hermeneias)*. Ed. Weidemann. H. Berlin: de Gruyter.
- AUGUSTINUS, A. (2004): *O kresťanskej náuke*. Prešov: Petra.
- BIELA, A., BATKA, E., NICÁK, M. (2016): *95 výpovedí Dr. Martina Luthera. Malý spis – veľké zmeny*. Druhé prepracované vydanie. Praha: Lutherova spoločnosť.
- BIELFELDT, D. (2011): Luther's Philosophy of Language. In: Jennifer Hockenbery Dragseth (ed.): *The Devil's Whore: Reason and Philosophy in the Lutheran Tradition*. Minneapolis: Fortress, 61-68.
- CMOREJ, P. (2001): *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava: Iris.
- DIETER, T. (2001): *Der Junge Luther und Aristoteles: Eine historische-systematische Untersuchung zum Verhältnis von Theologie und Philosophie*. Berlin and New York: de Gruyter.
- DIETER, T. (2014): Luther as Late Medieval Theologian: His Positive and Negative Use of Nominalism and Realism. In: Robert Kolb – Irene Dingel – Lubomír Batka (eds.): *The Oxford Handbook of Martin Luther's Theology*. Oxford: Oxford University Press, 31-48.
- DUTILH NOVAES, C. (2007): *Formalizing Medieval Logical Theories. Suppositio, Consequentiae and Obligationes*. Dordrecht: Springer.
- ECO, U. (1989): Denotation. In: (Eco – Marmo 1898, 43-77).
- ECO, U. – MARMO, C. (eds.) (1989): *On the Medieval Theory of Signs*. Amsterdam: John Benjamins.
- FREGE, G. (1992): O zmysle a denotáte. *Filozofia*, 47 (6), 349-363.
- HAGA, J. (2012): *What there a Lutheran Metaphysics? The interpretation of communicatio idiomatum in Early Modern Lutheranism*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- HANKE, M. (2010): *Jan Buridan a nominalistická teória racionality*. Dizertační práce. Olomouc. Dostupné na http://www.kfil.upol.cz/doc/pgs/hanke-jan_buridan_a_nominalisticka_theorie_racionality.pdf?lang=cz (navštívené 20. 4. 2017).

²⁵ Z dnešného pohľadu možno tiež tvrdiť, že Luther filozofiu nepriamo sekularizoval a oslobodil ju tým od teológie. Emancipácia filozofie od teológie však rozhodne nebola jeho cieľom, ale len nepriamym dôsledkom jeho teologického postoja.

- HANKE, M. (2015): Trinitární paralogismy, univerzálnost logiky a vyústění středověké nominalistické tradice. *Studia Neoaristotelica*, 12 (3), 45-75.
- CHABADA, M. (2012): Species intelligibilis v epistemologii a teorii signifikácie Jána Dunsca Scota. In: Daniel Heider – David Svoboda (eds.): *Univerzálie ve scholastice. Studia Neoaristotelica*, Supplementum 1, 99-117.
- LOHSE, B. (2003): *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava: Mlýn.
- LUTHER, M. (1883): *D. Martin Luthers Werke*. Kritische Gesamtausgabe. Weimar: Hermann Böhlau (WA).
- NEMEC, R. (2011): K problematike signifikácie u Williama Ockhama. *Filozofia*, 66 (1), 24-34.
- NOVÁK, L., DVOŘÁK, P. (2011): *Úvod do logiky aristotelovské tradice*. Druhé vydání. Praha: Krystal OP.
- OCKHAM, W. (1998): *Summa Logicae. Part I* (transl. M. Loux). South Bend: St. Augustine's Press.
- QUINE, O. V. W. (2005): Poznámky k teorii referencie. In: Quine, O. V. W.: *Z logického hľadiska*. Bratislava: Kalligram, 168-204.
- REED, S. (2015): Medieval Theories: Properties of Terms. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Dostupné na (<http://plato.stanford.edu/entries/medieval-terms/>) (navštívené 14. 3. 2017).
- SOUSEDÍK, P. (2008): *Logika pro studenty humanitných oborů*. Třetí vydání. Praha: Vyšehrad.
- SOUSEDÍK, P. (2012): Vilém Ockham – Walter Burley. Spor o povahu univerzálií z logického hlediska. In: Daniel Heider – David Svoboda (ed.): *Univerzálie ve scholastice. Studia Neoaristotelica*, Supplementum 1, 118-135.
- SOUSEDÍK, S. (2007): *Identitní teorie predikace*. Praha: Oikoymenh.
- SPADE, P. V. (2002): *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory* [online]. Dostupné na url <http://pvspade.com/Logic/index.html> (navštívené 25. 2. 2017).
- WHITE, G. (1994): *Luther as Nominalist: A Study of the Logical Methods Used in Martin Luther's Disputations in the Light of Their Medieval Background*. Helsinki: Luther-Agricola Society.
- WHITE, G. (1989): Luther's Views on Language. *Literature and Theology*, 3 (2), 188-218.
- ZOUHAR, M. (2010): *Medzi sémantikou a epistemológiou jazyka*. Bratislava: aleph.
- ZOUHAR, M. (2004): *Podoby referencie*. Bratislava: Iris.

Marek Neština
Inštitút kontextuálnej teológie
Evanjelická bohoslovecká fakulta UK
Bartókova 8
811 02 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: neština@fevth.uniba.sk